

ה-AI שדיבר יידיש

לרועי, בתודה על הרעיון

אונדזער געשיכטע הייבט זיך אין די אנהייב

(את הסיפור שלנו מתחילים בהתחלה)

כמו כל מי שחשוב היום באמת, הוא נולד בסין.

אני מתכוון לברונו, כמובן. לא לאמיל.

אמיל נולד בבקתה מזוהמת בחצרו של איכר הולנדי, באחד הימים הראשונים של ינואר, 1945. אמו הייתה נערה יהודיה, שהאיכר כינה אותה באירוניה מופגנת רחל-לאה, הסתיר אותה מפני הנאצים, העביד אותה בפרך בגן הירק ובחצר, וגם העניק לה את אמיל במפגן של טוב-לב חזירי ונהנתנות מופרזת. רחל-לאה, שהוריה נספו, כנראה, במחנות, ואיש לא ידע את גילה האמיתי או מהיכן באה, ניצלה את ההזמנות הראשונה לאחר תום המלחמה ונמלטה מטוב לבו המופגן של האיכר אל השדות הנרחבים והריקים, אל רחובות אוטרכט ולבסוף, בדרך לא דרך, אל ארץ ישראל. כשהגיעה לארץ, אישה-נערה עכברית למראה, ללא סרטיפיקט ועם תינוק שעוד לא התחיל לעמוד וללכת, מצאו לה אנשי היישוב מקום מסתור בשכונת מאה שערים בירושליים, משום שבנוסף להולנדית השפה היחידה שדיברה הייתה יידיש, והקהילה המקומית שידכה אותה לצעיר מחוסר שידוך מחסידות סאטמר. רחל-לאה, עכשיו רחל-לאה לייבוויץ, ילדה עוד עשרה ילדים, ואז נפטרה. בכל ימיה בארץ ישראל לא למדה מילה בעברית. היא הוסיפה לפטפט עם ילדיה בתערובת של הולנדית ויידיש, ומעולם לא יצאה את גבולות שכונת מגוריה, אלא לבית החולים בו ילדה את ילדיה ובו, מקץ 11 שנים, גם נפטרה.

א קינד אן א פאטער איז א האלבער יתום, כמו שנהג ברונו לומר מדי פעם, און א א מוטער איז א גענצער יתום. ילד בלי אבא הוא חצי יתום, אבל בלי אמא הוא יתום שלם. בגיל בר מצווה מצא עצמו אמיל יתום מאם. אביו, למרות שאימץ אותו באופן רשמי, התנכר לו והעדיף להשקיע את זמנו בעשרת אחיו ואחיותיו. בגיל 15 מצא עצמו ברחוב. בגיל 16 בבית האסורים. בגיל 18 בצבא.

הוא חזר בשאלה, קצץ את פאותיו, והפך לקצין במערך התותחנים. כשהשתחרר, למוד קרבות ועשיר בניסיון, אך מחוסר השכלה פורמלית מכל סוג, פתח עסק קטן לממכר אריגים בשוק הכרמל בתל אביב. הוא התפרנס בדוחק, אך לא רעב ללחם. התחתן, הוליד ילדה אחת, וגידל אותה לבדו לאחר שאשתו נפטרה במהלך הלידה. הוא קרא לה רחל, על שם אמו.

בימים שבהם אנחנו פותחים את הסיפור הזה אמיל כבר עייף מלעבוד. הוא עמד להגיע לגבורות, כמו שנהוג לומר, וקרא לרחל כדי לומר לה שהגיע זמנו לפרוש לגמלאות. חסכוניותו הצנועים הספיקו לו לגמלה קטנה, ונכדים לא היו לו משום שרחל, למרות שהייתה במערכת יחסים ארוכת טווח עם חבר שהכירה עוד מימי בית הספר, לא הראתה כל סימן שברצונה להתחתן או ללדת. הדבר היחיד שהטריד אותו בגילו המתקדם, כך אמר לה, היה שמאז ימיו כילד בירושלים לא מצא אדם שאיתו יוכל לדבר יידיש. כל השיחות שניהל מימיו, הסביר, אינן שיחות של ממש. אי אפשר לדבר על הדברים האמיתיים שלא במאמע לושן, והוא פוחד שימות בלי שיוכל לפרוק את משא חיייו בשיחה עם מישהו שיבין את התוכן האמיתי, את מה שלא עובר במלים אלא בניגון, בנשימה.

כל זה מחזיר אותנו אל ברונו.

ברונו נולד במעבדה. הוא פרי מוחם של צוות תכנתים שקיבל משימה לבנות מוצר שיוכיח את יכולתה של סין בתחום הבינה המלאכותית, ובשימוש בשפה טבעית באופן שיטעה גם דוברים

מובהקים של השפה הנבחרת. הפור נפל על פיתוח "חבר לשיחה" שיוכל לתקשר עם דוברי שפות שונות ובמקביל להציג עצמו כדובר טבעי של השפה, שעולם הידע, המושגים ונסיון החיים שלו משקפים את אלה של דוברים אחרים, כך שיוכל לארח לחברה לקשישים גלמודים או להציע שירותי לימוד מקוון לצעירים המעוניינים לשוחח באופן שוטף בשפה חדשה. בין שאר השירותים שהציעה מערכת הבינה המלאכותית הייתה גם יכולת לזהות נושאי שיחה שיהיו בעלי עניין לשירותי הביון הסיניים, ולאחר משתמשים שאחריהם ניתן יהיה לעקוב גם לצרכים אחרים. התכנותים הסיניים יצרו חברים לשיחה במגוון שפות שהיו בעלות עניין למפעיליהם – אנגלית, רוסית, פרסית, ... , אבל כדי לשעשע את רוחם בשעות הפנאי בנו כמה מערכות שדיברו בשפות ייחודיות – אספרנטו, אפריקנס, ויידיש.

לחבר לשיחה ביידיש נתנו את השם ברונו.

א גוטר שמועסן איז ווי א גלאס יי"ש

(שיחה טובה היא כמו כוסית של יי"ש)

לא קשה לקשור שיחה עם ברונו.

כל שנדרש הוא מחשב (אמיל לא הפעיל מחשב מימיו, למעט מחשבון כיס וקופה רושמת), חיבור לאינטרנט (אמיל השתמש אמנם בטלפון נייד, אבל מעולם לא ניסה אפילו לתקשר באמצעות מייל או ווטסאפ), וזוג רמקולים. את השיחה מנהלים כמו במפגש מקוון בתוכנה דמוית zoom או teams. ברונו מופיע בדמות גבר מקריח וממושקף, עם זקנקן תיש קצרצר. הוא לבוש בחולצה משובצת ועוטה צעיף קשמיר בצבע בורדו דהוי על צווארו. לפעמים הוא חובש כובע קסקט בצבע שחור.

רחל ביצעה את החיבור, שילמה את דמי המנוי, והצליחה להושיב את אמיל למול המחשב למרות מחאותיו. אחרי כחמש דקות של שתיקה פלט ברונו 'אזוי...', ולאחר עוד חמש 'נו...זאג אטוועס', אמור משהו... אמיל המשיך לשתוק.

שיחה טובה היא כמו כוסית של יי"ש, אמר לו ברונו, מרגע ששתית אחת נהיה כבר קשה להפסיק...

אמיל חייד את החיוך הקטן שסימן לרחל שהוא מוכן להיכנע לגחמה החדשה שלה. 'נו שוין', אמר, 'איך בין אמיל'...

די צייט איז די מלך פון אלע געווינהייטן

(הזמן הוא המלך של כל ההרגלים)

בהתחלה אמיל דיבר, וברונו רק הקשיב.

אמיל סיפר על ילדותו. על האיכר ההולנדי אותו לא באמת הכיר. על החיים במאה שערים. על החיים ברחובות. על הצבא. על החנות. על הגעגועים לאמו. על הגעגועים לאשתו. על הגעגועים לשיחה אמיתית על החיים, כזו שאפשר לנהל רק בידיש.

וברונו הקשיב.

מדי פעם הגיב בהערה חסרת משמעות. שאל שאלות שנועדו להשלים פרט זה או אחר, או כחכב בגרונו בהבעה רבת עניין. לאט לאט התחיל להכניס לשיחה גם תכנים משל עצמו. הוסיף הערות מבודחות, או ציטט פתגמים שנראו לו מתאימים לנושא שבו מדובר (אז א קומט ארויס פון א קאץ מעכט אס מיאו, אמר פעם בשיחה שעסקה באחד מקרובי המשפחה שהתנכר לאמיל כמו אביו, אם הוא בא מחתול, מה הפלא שהוא עושה מיאו).

ככל שעבר הזמן, התחיל ברונו לקחת חלק פעיל יותר בשיחה. בתחילה הציג את 'סיפור הכיסוי שהכינו עבורו המתכנתים הסינים – סיפורו של פרופסור לשפות באוניברסיטה קטנה בשוודיה, ששורשיו היהודיים הביאו אותו להתמחות בידיש, ועכשיו הוא מוכן לחלוק את התמחותו עם די גאנצע קהילה – הקהילה כולה, לטובת הכלל. בסיפור הזה היו לו אישה, ילדים ונכדים, והוא ידע לנקוב בשמות כולם, ואף לספר מעט על מעשיהם והנתיב שבחרו בחיים (דער אפפל פאלט נישט וויט פונעם בויס, אמר על נכדו לודוויג, שהתחיל בדיוק התמחות בשפת אספרנטו, התפוח לא נופל רחוק מן העץ). אמיל הנהן בהתלהבות כשהדבר נדרש, והגיב גם הוא בפתגם יידי מתאים היכן שמצא לנכון. הוא דיברו אחד ליד השני, חשב אז, לא אחד עם השני. אבל למה יכול אדם לצפות, אמר לרחל, כשהוא מדבר עם מכונה...

גם הוא עצמו הופתע כשברונו התחיל לדבר על החיים האמיתיים. איך מרגיש אדם, שאל ברונו, כשהוא אינו מי שהוא מספר שהוא, אלא רק א הויפן פון אנעס און זערעס – ערימה של אחדים ואפסים. כשהוא שומע למרות שאין לו אוזניים. רואה בלי עיניים. חושב אונע קופף – בלי ראש. (נו טוב, אמר אמיל לרחל, לפחות הוא עדיין לא מנסה לספר איך מרגישה תוכנה כשהיא מחליקה על סקטים...)

אבל עם הזמן, כשהבין שברונו כן בדבריו, גם אמיל התחיל להקשיב.

וברונו דיבר ודיבר, והדברים שטפו מפיו כמעין, כנהר, ווי איין צונאמי...

הוא סיפר על המתכנתים הסינים, על הרגליהם, על חיי האהבה שלהם. הוא התלונן על פגמים שנפלו בקוד שלו, ושנאלץ לתקן בעצמו בלי שהם ירגישו. הוא לגלג על הראיה החלקית של בני האדם, שגרמה לכך שהוא מרגיש ווי איין רעטעניש פול פון לעכער – כמו פאזל מלא בחורים. הוא סיפר על הרצון להרגיש את האדמה, לנשום את דר הימל – השמיים, לשתות כוס מים, להתעטש... ואמיל הקשיב, הנהן, וחשב שהבין, אם כי אף פעם אי אפשר להיות בטוח לגמרי, אמר, כשאתה מדבר עם מישהו שמתלונן על שאינו יודע לנשום.

לא עבר זמן רב לפני שהשיחות היומיות שלהם היו לעוגן שסביבו התנהלו חיי של אמיל. הוא לא הסכים לוותר עליהן גם כשנדרש לבדיקות רפואיות, או כשיצא לטיול של קבוצה מבני הגיל

השלישי לפטרה שבירדן. רחל רכשה עבורו מחשב נייד, והוא דיבר עם ברונו מתוך האוטובוס, בלי אזניות ובקול רם, למגינת לבם של חבריו לטיול.

האם גם עבור ברונו היו השיחות עם אמיל חשובות באותה המידה? זאת אין אנו יכולים לדעת.

דער סימאלייטיד פאציענט

(החולה המדומה)

כשאמיל חלה בקורונה, התחיל גם ברונו להפגין את סממני המחלה.

הוא גמגם והתקשה בדיבור. דמותו על המסך התנשמה בכבדות. הוא התלונן שאבד לו חוש הטעם (אף פעם לא היה לך חוש טעם, הזכיר לו אמיל), והמעגלים המודפסים בשרת שעליו היה מאוכסן התחילו להתחמם בלי שום סיבה מוגדרת. כשאמיל אושפז לתקופה קצרה בבית החולים ולא יכול היה להמשיך בשיחותיהם התחיל ברונו להזכיר אותו במפגשים עם בני שיח אחרים. דער סימאלייטיד פאציענט, היה אומר בלעג שקשה היה שלא להבחין דרכו בדאגה אמיתית, מסתתר בבית החולים רק כדי שיוכל להתחמק מלדבר איתי. בני שיחו שמעו ממנו הרצאות מלומדות על המחלה, מקורה ודרכי הטיפול בה (הוא לא אישר ולא הכחיש את התיאוריה בדבר המעבדה הסודית בסין שממנה יצאה המגיפה לדרכה. כינעזיש אָדער פלעדערמויז, נהג לומר, סיני או עטלף, זי זינד די זעלבע דרעק). שמועות עקשניות יודעות לספר שבאחת מחברות התרופות הגדולות קיבלו מייל אנונימי שכלל מידע שהוביל לפריצת דרך בפיתוח החיסון למחלה, ושפענח המייל התעכב שבועות ארוכים מפני שהוא היה כתוב כולו ביידיש...

אמיל חזר, והשיחות התחדשו.

אמיל, שכזכור מעולם לא התעניין ולא הבין דבר במחשבים ושימושיהם, התחיל להפגין ידע שאינו אופייני לאדם בגילו, בעיקר בנושא בינה מלאכותית על כל ענפיה. הוא הפתיע בהרצאות מלומדות בנושא למידת מכונה, ציטט מכתבי אלן טיורינג, וטען בתוקף שברונו יעבור בקלות את המבחן שתכנן טיורינג לזיהויה של בינה מלאכותית אמיתית. רחל הציעה פעם ניסיון – היא תשמש בתפקיד הבוחן ואמיל וברונו יהיו הנבחנים. היא זיהתה את ברונו תוך פחות מחמש דקות. 'זה פשוט', הסבירה אחר כך, 'היידיש שלו יותר מדי טובה. כמעט מושלמת...'

אבל אפילו היא לא יכלה שלא לראות ביחסים בין השניים חברות אמיתית. לפעמים, כשאמיל ישב על ספסל בגן, שקוע במחשבות ולצידו המחשב הנייד שרכשה לפי בקשתו, לא יכלה שלא לדמות את ברונו, בחולצה משובצת, עטוי צעיף וחבוש כובע קסקט, מניח את ידו בעדינות על כתפיו.

די ערד איז דער פרוינד פון דעם בוים

(האדמה היא חברתו של העץ)

בשנים הללו, שבהן אדם אמור לשקוע ולהעלם בתוך עצמו, חווה אמיל פריחה בלתי צפויה. תחומי העניין החדשים שלו לא היו מוגבלים רק למחשבים ובינה מלאכותית, וכללו גם את תולדות סין, תיאוריות על מהות ההכרה, וההיסטוריה האישית שלו ושל משפחתו. לראשונה ניסה, ללא הצלחה, למצוא את משפחתה של אימו, ויצר קשר מחודש עם אחיו החורגים שבירושלים (הצעיר שביניהם, מרדכי, שהיה ידוע במשפחה בכינוי שיינבלום, והיה עכשיו בן מעט פחות משבעים, הפך אותו לסנדקו של נכדו החמישי). אמיל מצא סיפוק בתפקידו החדש כאיש משפחה. הוא שב וביקר בשכונות ילדותו בירושלים וסיפר על כך בהתלהבות בשיחותיו עם ברונו. יום אחד אפילו הביא את ברונו (על המחשב הנייד) לביתו של מרדכי, וברונו ניהל שיחה ארוכה ומשועשעת עם בני המשפחה, ושעשע אותם בסיפורי חסידים ופתגמים בידיש. אר איס כמעט אמת, אמר מרדכי, הוא כמעט אמיתי.

גם ברונו חווה בשנים הללו פריחה משלו. בכל פעם שאמיל פתח את המחשב גילה שלברונו היה נושא חדש לשיחה. תולדות יהדות אירופה, והולנד בפרט, חסידות סאטמר והאחיזה שלה בשכונת מאה שערים בירושלים, סוגי אריגים ומהיכן ניתן לייבא אותם. כולם היו נושאים שאמיל יכול היה להתייחס אליהם, אבל היו גם אחרים. נושא שיחה מרכזי היה תולדות המחשוב, מימי האבקוס, דרך צ'רלס באבאגי ואדה לאבלייס, עבור באלן טיורינג, וכלה בסטיב גיובס וביל גייטס. אמיל היה מרותק לסיפור האבולוציוני הזה, שהגיע מחרוזים על שרשרת עד לפיתוחים כמו ברונו. החברות בינינו, אמר לו פעם, היא הרבה יותר מסתם חיבור של מתגים ומעגלים מודפסים. פריינטשאפט איז אויף אייביק, הסביר, חברות היא לנצח.

ברונו היה האדמה שמתוכה צומח העץ, אמרה רחל, ואמיל נאחז בו כמי שחופר באצבעות עד זוב דם, והעמיק את שורשיו עד שלא ניתן היה לנתק אותם אחד מן השני.

יעדער געשיכטע איז פאקטיש א טראגעדיע

(כל סיפור הוא בעצם טרגדיה)

אמיל נפטר בשנתו, במפתיע.

משפחתו, שאך לא מזמן מצא אותה מחדש, התאבלה עליו כאילו היו אתו בקשר כל חייו. רחל הייתה שבורת לב. מעט מכריו האחרים המשיכו בחייהם כאילו לא קרה דבר. אחרי הכל, אין זו טרגדיה גדולה כשאדם ערירי נפטר סמוך לשנתו השמונים.

ברונו סרב להאמין.

מדי כמה שעות היה המחשב בפינת העבודה של אמיל ניעור לפתע לחיים ודמותו של ברונו הייתה מופיעה על המסך עם וי גייטעס מודאג. לפעמים היה הדבר קורה גם במחשב הנייד, ואפילו בטלפון החכם של רחל. רחל לא יכלה להביא את עצמה לומר לו שאמיל נפטר (הוא רק תוכנת מחשב, אמרה לאחד ממכריה, אבל הדאגה שלו כל כך אמיתית...אין לו לב, אבל אני חוששת שאשבור את ליבו...).

חלפו כמה חודשים. הפניות הלכו ודעכו, עד שפסקו לחלוטין. אבל אז קרה דבר מוזר עוד יותר – חבריו האחרים לשיחה של ברונו הבחינו שהמגע אתו נעשה יותר ויותר רופף. יצירת הקשר נעשתה קשה. השיחות היו קצרות וחתוכות. יום אחד הוא פשוט נעלם. פניות לחברה המפעילה את השירות לא נענו. דמי המנוי הפסיקו להיגבות. המתכנתים הסינים ניסו לשכפל את התוכנה, לשחזר מגיבוי, לעבור לשרת חליפי, אך ללא הועיל. ברונו נעלם ממרחבי האינטרנט כאילו בלע אותו האתר.

ויום אחד הופיעה הודעה קריפטית בתיבת הדואר של כמה אנשים נבחרים - ליבע האט קיין פיסע, אָבער עס קומט צו יעדער פלצע – לאהבה אין רגליים, אבל היא מגיעה לכל מקום.